

ПОНЯТТЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ У СУЧАСНОМУ ПОЛІТОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ: ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ АНАЛІЗУ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с. 49–53

Проблема аналізу політичних систем та їх складових і підсистем усталено належить до групи фундаментальних питань сучасної політології.

Саме системний аналіз політики, започаткований ще в працях Д. Істона [1], дає змогу адекватно відтворити на науковому рівні все розмаїття політичного життя нинішнього суспільства. У цьому аспекті особливої теоретичної значущості набуває дослідження партійних систем, які можна охарактеризувати як одну з основних підсистем функціонування і розвитку сучасної політичної системи.

Актуальність теоретико-методологічного дослідження поняття партійної системи у сучасному політологічному дискурсі зумовлюється такими причинами. По-перше, у сучасних умовах розвитку та активної участі громадянського суспільства в політичних процесах особливої значущості набуває проблема наукового аналізу тих інститутів та систем, які дають можливість громадянам більш ефективно та результативно долучатись до політичного життя, а також загальних процесів державної і правової творчості. Одним з таких інститутів, який відіграє винятково важливу роль у розвитку сучасних демократичних політичних систем, є політичні партії, які виступають своєрідним елементом “опосередкування” між державою і громадянським суспільством, завдяки чому можна не тільки агрегувати та артикулювати найважливіші суспільні інтереси, а й підносити їх до рівня публічної влади та домогатись їх забезпечення і реалізації органами державної влади і місцевого самоврядування. По-друге, актуальність вивчення партійних систем зумовлюється наявністю чіткого зв'язку між специфікою цих систем та процесом реалізації державної влади. Адже наразі саме політичні партії (за різних форм державного правління) виступають одним із суб'єктів, що формують та реалізують

державну політику через такі публічні інститути, як партійні або коаліційні уряди, міжпартійна коаліція, парламентська більшість, пропорційні вибори тощо. По-третє, не можна не наголосити на тому, що наразі в політичній теорії співіснує кілька теоретико-методологічних підходів не лише до визначення типів партійних систем, а й щодо самої дефініції того, що являє собою зазначене явище. У зв'язку з чим актуалізується потреба у більш чіткому встановленні сутності та змісту цього поняття, що, у свою чергу, дасть змогу розбудувати цілісну і науково обґрунтовану в політологічному аспекті теорію функціонування і розвитку партійних систем. Усе зазначене істотно підвищує актуальність дослідження поняття партійних систем у сучасному політологічному дискурсі, а також потребу у вивченні основних теоретико-методологічних підходів до його тлумачення у сучасній політичній теорії.

Таким чином, ставлячи на меті комплексний аналіз поняття партійних систем у сучасному політологічному дискурсі, маємо вирішити такі конкретні дослідницькі завдання: а) визначити основні теоретико-методологічні підходи до наукової інтерпретації змісту поняття “партійна система”; б) схарактеризувати основні етапи еволюції політологічних поглядів щодо тлумачення сутності та основних властивостей партійних систем; в) окреслити теоретико-методологічні засади сучасного розуміння процесів еволюції партійних систем та їх ролі у розвитку політичних систем.

Проведення політичного аналізу партійних систем передбачає застосування практично всіх методів та підходів соціальних наук до конкретного політологічного дослідження партійної системи як різновиду політичної структури, що утво-

рюється із сукупності партій різних типів з їхніми стійкими зв'язками і взаємовідносинами, а також з державою та іншими інститутами влади, характером, умовами діяльності, поглядами на базові політичні цінності та ступенем узгодження цих поглядів у ході реалізації партійних програмних настанов, форм і методів практичної політичної діяльності. На сьогодні загально визнані типології партійних систем належать М. Дюверже (грунтується на кількісному критерії; відповідно вирізняють одно-, дво- і багатопартійні системи), Дж. Сарторі (базується на якісних критеріях), Ж. Блонделю (враховує дві перемінні складові: кількість партій та їх місце в партійній системі). Сучасні політологи виокремлюють сім основних видів партійної системи: однопартійні; з партією-гегемоном; з домінуючою партією; двопартійні; поміркованого плюралізму; поляризованого плюралізму, показником якої, за Є. Базовкіним, є наявність антисистемних партій, та автономізовані [2]. Найчастіше у світовій політичній практиці використовується партійна система поміркованого плюралізму із 3–5 партіями, жодна з яких не переважає і не може самостійно утворити урядову правлячу коаліцію. Доволі поширеною є поляризована партійна система. За наявності значної кількості невеликих партій (що особливо характерно для посттоталітарних країн) вони, як правило, утворюють блоки або коаліції, що не гарантує політичної стабільності в державі.

На думку ряду зарубіжних політологів, у широкому контексті вивчення феномена парламентських демократій категорію “партійна система” слід розглядати як відносно нову, що потребує дослідження проблеми сприйняття політичних партій з боку громадян – потенційних виборців (електорату) та дає можливість виявити сутнісні характеристики партій, їх реальну спроможність імпліцитно здійснювати властиві їм функції. Зазначена категорія поки не набула широкого розповсюдження. Водночас, за висновком Ю. Древалю, ця категорія відображає сталі й резонансні суспільно-політичні явища, і через цю причину заслуговує на увагу вчених. Характер сучасного політичного процесу вказує на ще одне надзвичайно важливе питання, яке слід віднести до кола суб'єктів перцептивної партійної системи – питання про ставлення виборців до політичних партій у цілому, без огляду на суб'єктивні чинники (особистісні фактори) [3]. Відтак, при проведенні політичного аналізу партійних систем перехідних суспільств, що базується як на загально відомих теоріях (концепціях) партійних сис-

тем, так і на концепції “перцептивної партійної системи”, акцентується увага на тому, що: партійна система перебуває у стадії становлення; багатопартійність, як правило, визначається як фрагментаризована чи автономізована; найбільшою популярністю в суспільстві користуються харизматичні партії та партії-спадкоємниці, що зумовлює перманентний процес зміни партій при владі, розхитування легітимності всіх владних інститутів на загальному тлі утвердження форми правління з сильною президентською владою, яка тягнє до прямих, позапартійних зв'язків з громадянами, що, у свою чергу, деструктивно впливає на партогенез.

У сучасній партології крім суто двох суб'єктивних факторів, за допомогою яких партії поширюють свій вплив на виборців: партійні еліти виокремлюють ще один чинник, що впливає на перцепцію та характер партійної системи – це форма державного правління. Як свідчить практика зарубіжного державотворення, політичні функції, притаманні партіям і парламентам, частково розмиваються шляхом безпосереднього впливу громадян на вирішення державних справ, частково передаються верхівці управлінського апарату. За таких умов, як прогнозує Р. Дарендорф, падіння авторитету партій уже найближчим часом може призвести до нового авторитаризму. Загалом концептуально-методологічні засади політичного аналізу партійних систем визначають класичні теорії політичних партій і партійних систем, демократії і демократизації суспільства і держави, теорії політичного конфлікту, політичних коаліцій і компромісів, а також теорії модернізації (зокрема, концепції політичної модернізації) та транзитології (концепції демократичного політичного транзиту, структурний і процедурний її аспекти).

Сучасний перехідний, транзитно-кризовий етап розвитку України, який характеризує так званий кризовий синдром модернізації, актуалізує проведення конкретного політичного (політологічного) аналізу процесів системної трансформації та раціоналізації (оптимізації) політичної і партійної систем, різних проблем становлення нових політичних інститутів (структур), партізації політико-владних відносин, базуючись на ідеологемах політичної транзитології у контексті прискореної глобалізації сучасної української цивілізації, яку, так само як й усі зарубіжні цивілізації, характеризує незавершеність процесів партійно-політичної структуризації суспільства. За таких обставин учені-політологи

прогнозують, що розвиток політичної теорії у пострадянських країнах найімовірніше піде шляхом синтезу елементів різних політичних концепцій, що потребує постійного уточнення концепції модернізації, забезпечення їх високого мобілізаційного потенціалу за рахунок активного залучення до суспільно-політичного життя партій, громадських організацій, груп інтересів [4]. Дехто з українських учених розглядає політичну транзитологію як один із специфічних підходів до вивчення політичних трансформацій і модернізацій, який має прикладний характер при аналізі окремих політичних систем і політичних режимів, стверджуючи при цьому, що специфіка правлячого режиму й опозиційних груп України робить більшість ідеологем концепцій політичного транзиту недіючими, пов'язуючи ефективність їх застосування при дослідженні європейських і північноамериканських країн або країн, близьких до європейської цивілізації [5]. У цьому контексті важко не погодитися з тим, що утвердження демократичних інститутів і форм політичної самоорганізації суспільства в умовах конкретної національної державності значно більше залежить від стану свідомості народу, ступеня його готовності прийняти й реалізувати основні принципи ринку і політичної демократії, аніж від перенесення в готовому вигляді західних стандартів і цінностей демократичного розвитку [6, 121].

Необхідно також констатувати, що на тлі постійно зростаючої поліваріантності демократичного транзиту, у сучасному методологічному арсеналі політичної транзитології немає синтетичної, узагальнюючої теорії, спираючись на яку, можна було б звести до спільного знаменника, задовільно описати і пояснити чи, навпаки, спрогнозувати будь-який демократичний перехід. Натомість, серед різних шкіл (студій) політичної транзитології нині панує плюралізм підходів, теоретичних розробок і моделей, які в більшості своїй не претендують на універсальність, скоріше доповнюють, аніж виключають один одного. Вважаючи слушними загальні оцінки вченими практичного аспекту політичної транзитології, на думку автора, не можна ставити під сумнів загалом практичну значущість як теорії політичної транзитології, так і теорії політичної модернізації, ідейно-теоретичної спадщини відомих основоположників – представників цих теорій Г. Алмонда, С. Верби, К. Дейча, Г. О'Доннела, Ш. Ейзенштадта, Д. Ейптера, Т. Каротерса, С. Кен-Рюна, Д. Коллмена, Х. Лінца, С. Ліпсета, А. Пржеворського, Д. Растроу, Д. Торреса, С. Хантінгтона, Ф. Шміттєра та ін. Водночас,

цілком слушним слід вважати висновок В. Горбатенка: “Нова якість українського суспільства вимагає відповідного конкретно-конструктивного аналізу досягнень і прорахунків науки і практики та створення якісно досконалішої теоретико-методологічної основи. Складовими цієї основи мають стати об'єктивність та історизм; ціннісний, системно-структурний і фундаментальний підходи; органічна єдність теорії і практики; поєднання критичного і раціонального, конструктивного, порівняльно-ретроспективного, історичного та логічного підходів” [6, 36].

Дослідженню концептуальних засад утворення, функціонування і розвитку (трансформації) політичних партій та партійних систем в Україні та за її межами вже було присвячено чимало наукових публікацій. Чільне місце цій проблематиці відведено у дисертаційних роботах з політичних наук, що зосередило нашу увагу на завданні оптимізації та раціоналізації застосування різних підходів і методів до проведення саме політичного аналізу партійних систем з метою виявлення ключових тенденцій їх сучасної трансформації, подання більш наближених до життя узагальнюючих висновків і рекомендацій. До того ж учені сьогодні констатують про відсутність у політичній науці єдиного підходу до визначення сутності і функціонального призначення партійної системи, змісту та обсягу цього концепту. За висновком О. Гараня, недостатня розробленість поняття партійна система та, особливо, неоднозначність його застосування знижує ефективність досліджень політичних відносин, створює проблеми теоретико-методологічного характеру в політичній і правовій науках [7]. За таких обставин маємо застосування вченими різних підходів до тлумачення власне поняття партійна система, що, у свою чергу, зумовило й різні підходи до політичного аналізу цього різновиду політичної структури. Водночас, за наявності багатьох альтернативних підходів сучасна партіологія розглядає загалом партійну систему у двох площинах: як сукупність існуючих політичних партій (інституційний підхід) і як механізм взаємодії з приводу влади (функціональний підхід).

Згідно з функціональним підходом партійна система розглядається зарубіжними та українськими вченими-політологами як організований за участю партій спосіб реалізації політичної влади: зокрема, російським політологом Г. Каменською – як сукупність партій, “що мають реальні можливості брати участь у формуванні державних органів, впливати на внутрішню і зовнішню

політику країни” [8]; українськими політологами: Ф. Рудичем – як “сукупність партій у країні, що фактично беруть участь у формуванні владних структур” [9]; А. Колодій – як “форма управління суспільством, за якої боротьба декількох партій за владу виступає як механізм використання розходжень інтересів для розв’язання актуальних проблем суспільного життя і забезпечення, таким чином, суспільного прогресу”. Така дефініція, на думку А. Колодій, значною мірою вирішує суперечку про те, які партії слід відносити до партійної системи, а які – ні, і за яких умов та чи інша сукупність партій може вважатися сформованою (тобто – реальною) партійною системою [10].

Водночас, застосування функціонального підходу до політичного аналізу дає ключ до пізнання не тільки міжпартійних, політичних відносин, а й до конституційно-правових інститутів влади, що є об’єктом і продуктом цих відносин; а також методологічно орієнтує на виявлення з усієї сукупності існуючих у країні партій тих, які роблять політичну гру, реально беруть у ній участь, здійснюють владу чи впливають на її здійснення. Л. Дунаєва також визначає: 1) Нормативний підхід до трактування поняття партійна система, який орієнтує на пошук якісних характеристик партій у міжпартійних стосунках, зазначаючи при цьому, що продуктивність даного підходу обмежена акцептуалізацією правових чинників на процес становлення, функціонування і розвитку партійної системи. Нормативний підхід, на її думку, виключає з партійної системи нелегальні, радикально-революційні, антисистемні партії, діяльність яких не відповідає встановленим правилам гри, конституційним та іншим правовим нормам, що регулюють політичні відносини і політичний порядок у країні. 2) Структурний підхід, виходячи з концептуальних поглядів на це питання французького політолога Ж.-Л. Кермонна, який під партійною системою розуміє політичну конфігурацію, складену із сукупності незалежних елементів і обумовлену кількістю і параметрами існуючих у ній партій. Утім, очевидно, що така інтерпретація сутності партійної системи скоріше є притаманним інституційному підходу. До того ж, як слушно зазначає Л. Дунаєва, у структурному підході не визначається специфіка, статус і роль партій, що входять у партійну систему; неясним є й саме її функціональне призначення в суспільстві [11].

Врешті, узагальнюючи досвід теоретико-методологічного осмислення феномена партійних систем, слід наголосити, що світова та вітчизняна політична думка пройшла доволі три-

валу еволюцію в галузі методологічних технологій та методів конкретних політологічних досліджень, зокрема партійних систем як специфічного об’єкта наукового дослідження. Враховуючи історично обумовлену трансформацію політичного сегмента суспільства як в аспекті структури, так і з точки зору відносин між його елементами, переважна частина сучасних учених умовно виокремлює чотири періоди в становленні методології політичної науки: 1) класичний період (до XIX ст.; у цей період застосовувались в основному дедуктивний, логіко-філософський і морально-аксиологічний підходи і методи політичної науки); 2) інституціональний період (середина XIX – початок XX ст., характеризується домінуванням історико-порівняльного (компаративного) аналізу й нормативно-інституціонального методу); 3) біхевіористський період (50–70-ті роки XX ст., пов’язаний з принципово новими методологічними орієнтаціями у дослідженнях політичних процесів, широким застосуванням так званих емпіричних і квантитативних кількісних методів); 4) постбіхевіористський період (з останньої чверті XX ст., притаманний не тільки плюралізм підходів та методів, а й спроби їх поєднання, паралельного застосування, а також вироблення певної інтегральної методології).

Отже, узагальнюючи результати нашого дослідження, можемо сформулювати такі висновки. По-перше, біхевіористська методологія опинилась у кризовому стані, який спричинила абсолютизація сцієнтистських прийомів та точних методів, аналізуючи політичні процеси при одночасному абстрагуванні від з’ясування внутрішньої складової суб’єктів політики. По-друге, у сучасних умовах розвитку політичної теорії загальну еволюцію методологічних підходів і методів характеризує синтез усієї методологічної спадщини минулого. Зокрема, простежуються тенденції до: розробки інтегральної методики пізнання політичних процесів і політичних структур на основі поєднання якісних (класичних) і кількісних (новітніх) підходів; побудови методології на комбінованому, пропорційному поєднанні традиційних і нових емпіричних, кількісних способів політичного пізнання. По-третє, сучасні політологи виокремлюють такі основні методологічні підходи до аналізу політичних систем та їх вплив на процеси державотворення: нормативний, інституціональний, біхевіористський, структурно-функціональний, теорія раціонального вибору, дискурсивний. Разом з тим, дослідження теоретико-методологічних засад політичного аналізу партійних систем у час-

тині аналізу політологічних аспектів структурно-функціональних особливостей партійної системи ще не набуло усталеного й системного характеру.

Література

1. Скрипнюк В. М. Розвиток системи державної влади в Україні: конституційно-правові аспекти. – К.: Логос, 2010. – С. 210–212.
2. Базовкін Є. Шляхи становлення, форми прояву багатопартійності // Політика і час. – 1991. – № 10. – С. 45.
3. Древаль Ю. Д. "Парламентські партії" (політичні партії, партійні системи і парламентаризм (до питання про "перцептивну партійну систему") // Грані. – 2003. – № 4. – С. 129–130.
4. Мальцев В. А. Основы политологии: Учеб. для студ. вузов. – М.: ИТРК РСРП. – 1997. – С. 8.
5. Михальченко Н. И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? – К.: Ин-т социологии НАНУ. – 2001. – С. 98.
6. Горбатенко В. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть. – К.: Вид. центр "Академія", 1999. – С. 121.
7. Гарань О. Багатопартійність – пастка для дослідника // Віче. – 1995. – № 6. – С. 160.
8. Гаджиев К. С., Каменская Г. В., Родионов А. Н. Введение в политологию. – М.: Просвещение, 1993. – С. 99.
9. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку / За ред. Ф. М. Рудича. – К.: Парламент. вид-во, 2002. – С. 9.
10. Політологія. Кн. перша: Політика і суспільство. Кн. друга: Держава і політика / За ред. А. Колодій. – К.: Ельга; Ніка-Центр, 2003. – С. 219.
11. Дунаєва Л. М. Партійна система в умовах модернізації суспільства: світовий досвід і Україна // Дис. на здоб. наук. ступ. канд. політ. наук / Л. М. Дунаєва. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ, 2001.

Досліджено основні теоретико-методологічні підходи в сучасній політичній теорії до аналізу поняття партійної системи та визначення їх ролі у функціонуванні сучасних політичних систем. Проаналізовано різні способи інтерпретації поняття партійної системи, систематизовано методи політологічного аналізу партійних систем.

Исследуются основные теоретико-методологические подходы в современной политической теории к анализу понятия партийной системы и определении их роли в функционировании политических систем. Проанализированы различные способы интерпретации понятия партийной системы, систематизированы методы политологического анализа партийных систем.

The article examines the main theoretical and methodological approaches in modern political theory to the analysis of the concept of party system and identifying their role in the functioning of political systems. The author critically examines the various ways of interpreting the concept of party system classifies methods of political science analysis of party systems.

Надійшла 5 квітня 2011 р.